

Науковий вісник Львівського національного університету
ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького.
Серія: Сільськогосподарські науки

Scientific Messenger of Lviv National University
of Veterinary Medicine and Biotechnologies.
Series: Agricultural sciences

ISSN 2519-2698 print

ISSN 2707-5834 online

doi: 10.32718/nvlvet-a9829

<https://nvlvet.com.ua/index.php/agriculture>

UDC 636:069/01:930.58:338.48

The Living Museum is an ethno farm of gray Ukrainian cattle as a model of the location of rural green tourism facilities

S. O. Sidashova¹✉, B. V. Gutyj², O. I. Stadnytska³, U. A. Martyniuk², P. A. Vashchenko⁴, I. P. Dudchak²,
V. R. Dutka², R. S. Oseredchuk², O. O. Bezaltychna⁵, A. P. Kitaeva⁵, A. V. Harbar⁵, N. Yu. Kibenko⁶,
O. B. Shevchenko⁶, A. S. Fediaieva⁶

¹Agrarian Advisory Service of Odessa region, advisor to the NGO "All-Ukrainian Council of Women Farmers", Odessa, Ukraine

²Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies, Pekarska Str., 50, Lviv, 79010, Ukraine

³Institute of Agriculture of the Carpathian region of NAAS of Ukraine, v. Obroshino, Lviv region, Ukraine

⁴Poltava State Agrarian University, Poltava, Ukraine

⁵Odessa State Agrarian University, Odessa, Ukraine

⁶State Biotechnology University, Kharkiv, Ukraine

Article info

Received 14.04.2023

Received in revised form

16.05.2023

Accepted 17.05.2023

Agrarian Advisory Service of
Odessa region, advisor to the NGO
"All-Ukrainian Council of Women
Farmers", Odessa, Ukraine.
Tel.: +38-068-790-82-41
E-mail: sidashova2020@ukr.net

Stepan Gzhytskyi National
University of Veterinary
Medicine and Biotechnologies,
Pekarska Str., 50, Lviv,
79010, Ukraine.

Institute of Agriculture of
the Carpathian region of
the National Academy of
Agrarian Sciences of Ukraine
Grushevskogo Str. 5, Obroshino,
Pustomytovsky District,
Lviv Region, 81115, Ukraine.

Poltava State Agrarian University,
Skovorody Str., 1/3, Poltava,
36003, Ukraine.

Odessa State Agrarian University,
Panteleymonivska Str., 13,
Odessa, 65012, Ukraine.

State Biotechnological University,
Alchevsky Str., 44, Kharkiv,
61002, Ukraine.

Sidashova, S. O., Gutyj, B. V., Stadnytska, O. I., Martyniuk, U. A. Vashchenko, P. A., Dudchak, I. P., Dutka, V. R., Oseredchuk, R. S., Bezaltychna, O. O., Kitaeva, A. P., Harbar, A. V., Kibenko, N. Yu., Shevchenko, O. B., & Fediaieva, A. S. (2023). The Living Museum is an ethno farm of gray Ukrainian cattle as a model of the location of rural green tourism facilities. Scientific Messenger of Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies. Series: Agricultural sciences, 25(98), 177–184. doi: 10.32718/nvlvet-a9829

The article is devoted to the development of ecological tourism in the agrarian territories of Ukraine, in particular, the creation of an organizational model of a living museum-ethno-farm, exhibits of which are productive gray cattle, whose herds a hundred years ago formed the basis of the economy disappearing. As objects of the tourist business, animals of the gray Ukrainian breed are beautiful to tourists: they have a beautiful appearance that is immediately memorable, have a calm, non-aggressive temperament, and have an excellent ability to get used to pastoral work. Today there are about a thousand animals of the aboriginal gray Ukrainian breed (in two state farms of Ukraine); this breed is recognized as a national heritage and has unique genetic and phenotypic qualities. The proposed model of a living open-air museum includes structural elements that allow creative use of local conditions of the modern Ukrainian village for the location of the ethno-farm and provide a vector of solutions to acute socio-cultural problems that will promote sustainable rural development: stop depopulation, expand to the history of their land, etc. The development of living museums-ethno-farms will reveal and use in the process of creative rethinking of folk traditions accumulated in previous generations invaluable qualities, namely: respect for rural labor and knowledge of the benefits of environmental management in environmental and social challenges.

Key words: living open-air museum, ethno-farm, gray Ukrainian cattle, model, socio-cultural development, sustainability of rural communities.

Живий музей – етноферма сірої української худоби як модель локації об'єктів сільського зеленого туризму

С. О. Сідашова^{1✉}, Б. В. Гутий², О. І. Стадницька³, У. А. Мартинюк², П. А. Ващенко⁴, І. П. Дудчак², В. Р. Дутка², Р. С. Осередчук², О. О. Безалтична⁵, А. П. Китаєва⁵, А. В. Гарбар⁵, Н. Ю. Кібенко⁶, О. Б. Шевченко⁶, А. С. Федяєва⁶

¹ГО “Всеукраїнська Рада Жінок Фермерів”, м. Одеса, Україна

²Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького, м. Львів, Україна

³Інститут сільського господарства Карпатського регіону НААН України, с. Оброшине, Львівська область, Україна

⁴Полтавський державний аграрний університет, м. Полтава, Україна

⁵Одеський державний аграрний університет, м. Одеса, Україна

⁶Державний біотехнологічний університет, м. Харків, Україна

Стаття присвячена питанням розвитку екологічного туризму в умовах аграрно розвинених територій України, зокрема створенню організаційної моделі живого музею-етноферми, в ролі експонатів якої виступає продуктивна сіра худоба, стада котрої ще сто років тому складали основу економіки країни, а сьогодні ця порода офіційно визнана зникаючою. Як об'єкти туристичного бізнесу тварини сірої української породи дуже привабливі для туристів: вони мають красивий зовнішній вигляд, що запам'ятовується відразу, відрізняються спокійним неагресивним норовом, доброю здатністю до сільської роботи. У всьому світі на сьогодні залишилось близько тисячі тварин аборигенної сірої української породи (у двох державних племянних господарствах України), ця порода визнана національним надбанням та вирізняється унікальними генетичними і фенотиповими якостями. Запропонована модель живого музею-скансену включає структурні елементи, що дозволяють творчо використовувати місцеві умови сучасного українського села для розташування етноферми і надати вектор вирішення гострих соціально-культурних завдань, що сприятиме сталому розвитку сільської громади: припинення депопуляції, розширення екологічного агросектору, підвищення інтересу молоді до історії свого краю тощо. Розвиток живих музеїв-етноферм дозволить виявити і використати в процесі творчого переосмислення народних традицій накопичені у попередніх поколіннях безцінні якості, а саме: повагу до сільської праці і знання переваг природооцхадного господарювання в умовах екологічних та соціальних викликів сучасності.

Ключові слова: живий музей-скансен, етноферма, сіра українська худоба, модель, соціально-культурний розвиток, сталість сільських громад.

Вступ

У сучасному світі відбуваються дуже швидкі зміни, які впливають на різні сфери діяльності людей, зокрема, останніми роками збільшилась актуальність соціально-економічних трансформацій у туристичному секторі, що характерно і для України. Такі глобальні соціально-культурні виклики обумовлюють пошуки нетрадиційних форм туристичного підприємництва, спрямованих на інноваційні форми зростання економіки на базі регіональних екологічних та культурних ресурсів. З урахуванням специфіки різних областей України привертає увагу активізація розвитку так званого зеленого або сільського екологічного туризму як сфери з широким спектром можливостей.

На сьогодні екологічний туризм розвинених країн розширює сферу застосування у світовій індустрії туризму і ці тенденції стають все більш розгалуженими і витребуваними суспільством. Розвиток екотуризму, зокрема сільського туризму як одного з його напрямків, стає стимулом для інших секторів економіки, наприклад, сприяє збільшенню зайнятості сільського населення (транспорт, торгівля, готельний бізнес тощо), внаслідок чого збільшується база оподаткування і надходжень до бюджету (Bezuhla, 2018). Крім того, розвиток екотуризму в Україні має ще одне важливе обґрунтування як каталізатора структурної перебудови економіки, збільшення демографічної стабільності, розв'язання гострих соціально-

економічних питань українського села та новостворених сільських громад.

Сільський туризм і його різновиди, такі як агротуризм, етно-садиби, живі музеї, фольклорні фестивалі тощо мають багато спільного з екологічним туризмом і загалом близькі до його пріоритетів, а саме: збереження природного та культурного середовища, підтримки добробуту місцевої громади, постачання туристам різних страв з місцевих продуктів та з національним смаковим колоритом. Тенденції розвитку екотуризму визначені Всесвітньою туристською організацією (ВТО), де він визнаний як один з п'яти основних стратегічних напрямків розвитку туризму (Halkiv et al., 2015; Bezuhla, 2020).

Фахівці наголошують, що реальний позитивний вплив на соціальну, екологічну, культурну та економічну сфери країни екологічний туризм зможе мати, якщо у його учасників буде формуватись орієнтація на збереження наявного природного середовища та підтримання традицій укладу повсякденного життя місцевого населення (Shumlianska, 2014).

Варто привернути увагу до комплексу достатньо серйозних об'єктивних і суб'єктивних чинників, що стримують розвиток сільського зеленого туризму на теренах України, серед них політична і економічна нестабільність, агресивність сусідньої держави та наслідки воєнних дій.

На думку вітчизняних науковців, сучасна туристична індустрія має можливість позитивно впливати на

економіку і соціальний стан країни загалом, стимулювати низку важливих галузей економіки, сприяти зміцненню нового позитивного іміджу України серед розвинених країн світу (Halkiv et al., 2015; Savitska et al., 2017; Bezuhla, 2018; Bezuhla, 2020). Проте для України, яка географічно розташована у центрі Європи і де наявні всі передумови для національного економічного розвитку за рахунок екотуризму, донині характерний невисокий рівень конкурентоспроможності туристичної галузі. Так, останніми роками за показниками привабливості для туристів Україна посіла лише 88 місце серед 136 країн світу, частка ВВП від туризму становила, за різними джерелами, від 1,5 до 3,5 %, а число зайнятих у туризмі працівників – лише 5,6 % (Bezuhla, 2018). В Україні поки утримується непроста ситуація зменшення привабливості серед населення подорожей з метою відпочинку внаслідок нерозвиненої інфраструктури туристичного бізнесу та соціально-політичних негараздів. Серед цілої низки проблем, що гальмують розвиток сільського туризму, – нерозробленість напрямку туристичних маршрутів за локаціями живих музеїв, кількість яких на території України досить обмежена (Danyliuk, 2006; Kyрpan, 2008; Karpenko et al., 2014; Bildihan & Nejad, 2015; Stepanov, 2018).

В Україні екологічний туризм ще перебуває на початкових фазах розвитку, а організація живих музеїв часто взагалі тримається на самодіяльному рівні. Особливо це характерно для садіб-музеїв з використанням тварин як елементів експозиції: ці локації зберігаються більше завдяки ентузіазму засновників і не мають ресурсів для масштабування свого розвитку (Shumlianska, 2014).

В літературних джерелах вже тривалий час розглядаються різні аспекти розвитку екологічного туризму, автори виокремлюють значення пріоритетності споживання екологічних ресурсів сучасним суспільством (Halkiv et al., 2015; Bildihan & Nejad, 2015; Sardak et al., 2016; Bezuhla, 2018; Stepanov, 2018; Bezuhla, 2020). Серед питань, яким приділяють увагу науковці, вирізняються насамперед такі: вплив глобальних економічних і екологічних змін на природне довкілля; системи розвитку інфраструктури екотуризму з урахуванням національних особливостей регіонів; розроблення механізмів забезпечення розвитку сільського зеленого туризму тощо. Підкреслюється, що сільський туристичний бізнес потребує розроблення і обґрунтування концептуальних положень, встановлення концептуальних засад прийняття управлінських рішень у туристичній галузі за врахування актуальних чинників екологізації територій. Поява екологічного туризму пов'язана з виникненням нових групових і суспільних потреб у пізнанні природи, нагальною необхідністю ошадливого ставлення до природних і культурних надбань, бажанням зробити власний внесок в їх збереження. Сьогодні відбувається зміна пріоритетів у спрямуванні запитів туристів, що найбільш стосується індустріально розвинених регіонів, особливо з урбанізованими ландшафтами. Все це визначає актуальність розглянутої теми.

Багатоаспектність і дискусійність окремих сторін розвитку екологічного туризму обумовлюють необ-

хідність подальших наукових розробок. Особливо вирішення цієї проблематики актуалізується у сучасних умовах трансформації систем управління розвитком екологічного туризму в контексті модернізації економіки регіонів і глобальних перетворень (Papp, 2015; Bezuhla, 2018; Bezuhla, 2020).

Сучасна концепція екотуризму підкреслює обов'язковість збереження природної та культурної спадщини, біотичного різноманіття, поліпшення екологічного, соціально-економічного стану регіонів, де розташовані живі музеї та екологічні туристичні маршрути. Живі музеї, які ґрунтуються на використанні функціонуючих експозицій з відтворенням сільського побуту, розведенні свійських тварин та традиційній сільській праці – це найбільш зацікавлений сектор агроекономіки у збереженні всіх компонентів навколишнього середовища, бо якщо руйнується довкілля, то зменшується і зникає база подальшого розвитку екотуризму, що суперечить його призначенню (Halkiv et al., 2015).

З цих позицій значна кількість вітчизняних науковців зазначає, що саме сільський туризм як різновид екологічного відповідає цьому визначенню у туристичному бізнесі (Karpenko et al., 2014; Sidashova et al., 2020). Сільський зелений туризм показує за останні роки суттєву активізацію відвідувань місць з незмінним або мало зміненим природним середовищем (Savitska et al., 2017; Bezuhla, 2018). Основною ідеєю екотуризму і сільських етносадиб є гармонізація стосунків людини з навколишнім природним середовищем, збереження або відновлення довкілля, яке використовується у туристичних цілях на фоні підвищення екологічної свідомості суспільства.

Новими перспективними музейними установами є локальні скансени. В Україні найбільші досягнення у цій справі є на Закарпатті, де створені окремі хатини-музеї (Danyliuk, 2006; Halkiv et al., 2015; Stepanov, 2018). Наприклад, цілий комплекс будівель старого угорського села відтворено у селі Петрове Виноградського району, до нього ввійшли садиби заможного селянина і бідняка, школа, криниця-журавель, водяний млин. Аналогічні музеї є і в інших областях України, наприклад, відомий хуторець із хатою-мазанкою, кузенью і вітряком біля с. Красноград на Харківщині та інші. Але методологічні підходи до ефективного використання продуктивних тварин в умовах таких музейних садіб ще не розроблено.

Ідея створення музеїв під відкритим небом виникла в Данії ще в 1790 році, але втілилась у реальність лише в 1891 році у першому у світі музеї просто неба в Стокгольмі на горбистій місцевості, так званому “Скансені”, що в перекладі зі шведської означає місцевість, пориту окопами. У кінці 19-го століття виникла ціла мережа схожих музеїв під відкритим небом, що одержали загальну назву “скансени”. Створення цих музеїв відкрило якісно новий етап в історії музейного будівництва і водночас новий напрям музейного туризму (Danyliuk, 2006; Kyрpan, 2008).

Основна мета і завдання під час створення та діяльності музеїв під відкритим небом полягає у збереженні найцікавіших автентичних пам'яток архітектури, створенні умов для вільного доступу до цих буді-

вель широких верств населення, підвищення їхнього культурного рівня. В експозиції скансенів пропонується показ цілісних комплексів національної народної культури і архітектури, предметів побуту, знарядь праці, ужиткового мистецтва, тобто створення моделі середовища і ландшафту минулих часів, допомога процесу відродження народних ремесел і проведення фольклорних свят. Все це загалом сприяє розвитку індустрії туризму, а крім того, надає можливість науковцям вирішити проблеми, пов'язані з пошуком, збором, вивченням і реставрацією експонатів. Скансени виконують цілу низку функцій, а саме: компенсаторну, соціальну, екологічну, рекреаційно-оздоровчу, культурно-просвітницьку, комунікативну, педагогічну тощо.

Відповідно до чинного законодавства України (Закон України “Про музеї та музейну справу”) (Danyliuk, 2006; Sardak et al., 2016), на основі об'єктів культурної спадщини, пам'яток природи їх територій можуть бути створені музеї просто неба та меморіальні музеї-садиби.

Скансен – це розповсюджена форма етнографічних музеїв, своєрідний архітектурно-етнографічний комплекс під відкритим небом з мінімузеями в окремих будівлях. В них проводиться комплексна реконструкція минулого, історичні побудови якого є не просто експонатами, а утворюють взаємопов'язаний комплекс. Таким чином відвідувачі дістають можливість побувати у реконструйованому просторі минулого...

Варто зазначити, що методологічні підходи до застосування продуктивних тварин у ході демонстрації музейних об'єктів залишаються недостатньо вивченою і нерозробленою темою. Немає одностайної думки, які саме види і породи тварин варті для використання в ролі діючих експонатів таких демонстрацій, чи існують пріоритети або обмеження у виборі тощо. Наведемо низку вагомих чинників, що стали передумовами вибору тварин як живих експонатів музеїв та туристичних напрямків, можливих в умовах українського степу та сучасного українського села. Розглянемо приклад сірої української породи великої рогатої худоби як ключової складової розвитку живих музеїв-скансенів і маршрутів туристичного бізнесу.

Коротка історія формування сірої української породи худоби. Насамперед варто наголосити, що худоба сірої української породи – це єдина корінна природна порода України, що збереглася з прадавніх часів, до того ж тварин з такими фенотиповими і генетичними характеристиками немає більше ніде у світі (Karpenko et al., 2014; Sidashova et al., 2020). Якщо розглянути історію становлення цієї унікальної породи, то зрозуміло, що це стародавній тип тварин, який був одомашнений ще первісними людьми і дійшов до сучасних часів у початковому генетичному стані, не зазнавши суттєвого впливу чужорідних порід. Особливо важливо, що генотип породи характеризується високим рівнем збалансованості та стійкості, які формувались у чистоті впродовж дуже тривалого терміну розведення під дією природних факторів та чистопорідної народної селекції.

Історія започаткування розведення сірої худоби губиться у глибинах тисячоліть, вчені донині ведуть

гарячі дискусії щодо окремих етапів формування тварин цієї породи (Sidashova et al., 2020). За своїм походженням сучасні тварини сірої української породи найближчі до свого дикого предка – тура (Sidashova et al., 2020). Крім характерних анатомо-морфологічних ознак будови тіла, привертає увагу типова особливість, збережена від диких предків – вікова зміна пігментації шерсті: телята народжуються з червонувато-рижею мастю, яку зберігають до одnorічного віку, дорослі корови мають шерсть світлих, сіро-палевих відтінків. Дорослі бугаї зазвичай темніші за самиць, відрізняються сірою, темно-сірою або бурою мастю з різними відтінками, на спині часто мають темну смугу (Sidashova et al., 2020). Світла масть має адаптивно-захисне значення для існування тварин в умовах південного степу. Утворення такого забарвлення формується шляхом змішування білого і чорного волосся на тлі темнозабарвленої шкіри. Чорне оконтурення очей, довгі вії – це теж фізіологічне пристосування до захисту зору від ультрафіолетового опромінення під час літньої спеки, та одночасно це надає тваринам, особливо теличкам і коровам, неповторно естетичного зовнішнього вигляду. Таке забарвлення тварин стає окремим туристичним брендом, який не дасть забути туристам про відвідини живого музею сірої української худоби.

Тварини мають красиво вигнуті, зазвичай ліроподібні роги, що надають їм неабиякої краси та величю вигляду. Зовні сірі тварини немовби уособлюють могутню природну силу та незалежність, але водночас за характером ця порода вирізняється спокійним поведінкою і швидким звиканням до умов утримання та експлуатації.

Доместифікація свійської худоби почалась з часів пізнього палеоліту. За знахідками археологів, характерні ознаки залишків кісток турів датуються III тисячоліттям до н. е. на території лісової смуги і в зоні контактів племен степу та лісостепу сучасної території України (Sidashova et al., 2020). Зокрема, велике значення для розвитку землеробських культур мала Кукутень-Трипільська культура – енеолітична археологічна культура, розповсюджена у VI–III тис. до н. е. у межах річчя Дунаю, Дністра і Дніпра. На відміну від поширеної у західноєвропейських джерелах думки щодо переважно зернової господарчої основи у представників Кукутень-Трипільської культури, автори зі Східної Європи за результатами польових і аналітичних досліджень підтвердили, що основою економіки на цих територіях була взаємодія землеробсько-скотарських напрямів господарчої діяльності. Палеонтологічні дослідження, проведені на території України, довели прямий зв'язок кісткових залишків, знайдених у трипільських поселеннях як з предковою формою дикого тура, так і з сучасними тваринами сірої української породи.

Бик як тварина, що займала значне місце у господарській діяльності Трипілья, бо забезпечувала харчування людей (м'ясо і молоко) та безцінні органічні добрива для вирощування пшениці, весь час був об'єктом культу, розповсюдженого у ті часи на територіях Дунайсько-Дніпровського басейну. Глиняні фігурки биків, рідше – їх розписні зображення, відомі в усіх

трипільських поселеннях (Kostenko & Khalupa, 2021). Використання тяглової сили биків у землеробстві входило в господарську практику поступово, що підтверджується деякою кількістю прикладів кераміки у вигляді запрягу волів. На ранніх етапах розвитку людських спільнот скотарство ще не отримало значного поширення, як це виявлено за даними розкопок для розвиненого і пізнього періодів, бо процес приручення і одомашнення диких тварин, особливо таких великих і сильних, як європейський тур, проходив повільно і поступово. Скотарство Трипільля перебувало у господарчій гармонії із землеробством: землеробство доставляло запаси зимових кормів для худоби, а тварини забезпечували більш насичений білковий раціон для людей. Глибокий аналіз всього господарсько-культового комплексу відкритих і вже частково вивчених поселень Кукутень-Трипільля показав, що культове значення бика асоціювалось у жителів з творчими силами природи, а самі статуетки та зображення биків і корів символізували культ плодючості. Наприклад, розкопки в поселенні Лука-Врублевецька увінчалися дуже цікавою знахідкою: посудину у формі вимені корови з ніжками у вигляді сосків. Можливо, серед страв жителів більшості трипільських поселень було вже на ті часи поширене виготовлення кисломолочних продуктів, зокрема сирів. Це аргументується деякими археологами наявністю знахідок серед кухонної кераміки посудин зі спеціально проробленими отворами, які могли бути пристосовані для стоку сироватки (Sidashova et al., 2020). Але щодо цих висновків – серед науковців ще йдуть дискусії.

Археологічний матеріал, так само як і етнографічний, не дає кінцевої можливості прослідкувати ранні традиції розвитку скотарства Трипільля в середовищі давніх слов'янських утворень, але простежуються напрямки, що показують вектори збільшення господарчого значення землеробсько-скотарського комплексу. Слов'янська обрядовість, що відображає давню традицію культу плодючості, за багатьма складовими співзвучна з трипільською обрядовістю в тому вигляді, як вона інтерпретована на археологічному матеріалі (Rassokha, 2016; Sidashova et al., 2020). Етнографічні джерела давніх слов'янських культур дають виразні приклади безумовного зв'язку фактів зображення тварин, зокрема биків і корів, з культом плодючості. З цієї ідеєю пов'язується також виготовлення з тіста зображень тварин, які за обрядовими традиціями роздають колядникам. На думку етнографів, таке сполучення має своє символічне значення у зв'язку з культом тваринництва і землеробства.

З падінням господарського значення тура його культурна роль залишилась у народній пам'яті і до нашого часу. Дослідники слов'янського фольклору підкреслюють, що тур належав до найбільш улюблених тварин у обрядових діях селян, його найменування зустрічається у билинах, прислів'ях, піснях, що розповсюджені були ще до недавнього часу в багатьох селах України та інших східнослов'янських регіонах (Sidashova et al., 2020; Kostenko & Khalupa, 2021).

За часів козацтва сіра худоба становила важливу частку багатства Запорізької Січі. Тварин розводили у запорозьких зимівниках через те, що вони найкраще

витримували зимові холоди або літню спеку, харчувались часто одноманітними травами вигорілого степу.

За даними історичних джерел – у XIX ст. сіра худоба була головною на теренах сучасної України. Без круторогих волів неможливо уявити чумакування, яке було важливою економічною складовою українського суспільства впродовж декількох століть (Rol chumatstva u rozvytku Ukrainy, 2021). Чумацькими шляхами сірі воли перевозили майже два мільйони пудів різних вантажів – від солі й риби до зерна і лісоматеріалів. Історичні джерела зберегли записи сучасників щодо особливого шанування чумаками своїх круторогих помічників (Horbanenko et al., 2008; Rol chumatstva u rozvytku Ukrainy, 2021).

Місце сірої худоби як основного вантажоперевізника кардинально змінилось з 1861 року, коли на території України було відкрито родовища залізної руди і кам'яного вугілля, почалась їх розробка і розвиток промисловості. Значно збільшився приплив робочої сили у містах і заводських робочих містечках, зріс попит на харчові продукти, зокрема молоко і м'ясо. Все це призвело до широкого завезення зарубіжних молочних і м'ясних порід худоби і стрімкого зниження поголів'я сірої худоби, яка не могла змагатись зі спеціалізованими породами у продуктивності (Sidashova et al., 2020).

Поголів'я чистопорідної сірої худоби залишалось на рубежі XIX–XX століть у поміщицьких економіях та господарствах одноосібників, на хуторах, де були в достатку пасовища. Універсальний потенціал сірої української породи відзначав відомий російський заводчик Мітрофан Щепкін, який під враженням цих тварин, представлених на Харківській виставці тваринництва у 1913 році, писав: “Від них віяло тим цілним степом, який зберіг свій покрив з часів печенігів...” (Sidashova et al., 2020).

Проте ще до 1917 року сіра українська худоба переважала на теренах України, бо у 1916 році було статистично обраховано 2 млн 813 голів, але революційні події, громадянська війна, розруха та голод відіграли кардинально негативну роль у зменшенні кількості цієї худоби (Savitska et al., 2017). Подальша агрополітика Радянського Союзу мала неоднозначний вплив на якість і число тварин сірої української породи: одночасно з підтриманням племінних господарств з чистопорідного розведення відзначалась тенденція до масового міжпорідного схрещування з комерційними зарубіжними молочними породами з метою підвищення молочної продуктивності, що призвело до втрати конституційної міцності та пристосованості до середовища аборигенної худоби (Savitska et al., 2017; Sidashova et al., 2020).

На сьогодні в Україні залишається всього близько тисячі голів чистопорідних тварин сірої української породи, які утримуються у двох племінних підприємствах, а саме: дослідного державного господарства “Маркєєво” (атмосферний заповідник “Асканія Нова”, Херсонська обл.) і дослідного державного господарства “Поливанівка” (Дніпропетровська обл., іл. 8).

Загалом Україна без впровадження дієвих державних програм збереження і підтримки, а також зміни

політики в аграрному секторі буде й надалі скорочувати поголів'я сільськогосподарських тварин, особливо автохтонних чи локальних порід, продовжуючи сумну традицію світу щодо зменшення породного біорізноманіття (*Muzei-sadyba A. Bondarenka*). Використання унікальних тварин вітчизняної селекції у секторі сільського екологічного туристичного бізнесу може надати додаткову можливість для збільшення поголів'я та розвитку традиційних форм природокористування.

Мета дослідження

Метою дослідження стала розробка організаційно-методологічної моделі функціонування живого музею-скансену, в переліку експонатів якого ключовими елементами стануть унікальні тварини зникаючої вітчизняної породи як продуктивна сільськогосподарська худоба, що мала тривалий термін господарського використання в традиційному українському селі.

Матеріал і методи досліджень

У ході дослідження були використані декілька методів з урахуванням кроссекторальності теми, що дозволило значною мірою зняти міждисциплінарні бар'єри у вивченні різноманітних сторін проблеми з допомогою аналітичного, діалектичного та структурно-порівняльного методів із застосуванням історичних джерел та археологічних даних.

Результат та їх обговорення

Процес створення наукової концепції музею включав декілька етапів, зокрема: формулювання мети і завдань; визначення профілю музею; характеристика і комплектування фондів; проектування експозиції та художнього оформлення, серед яких у даному дослідженні показано моделювання структури локації етноферми на території сільської громади.

Функціонування сучасного музею потребує розробки наукової концепції, яка визначається його суспільним значенням. Міжнародна рада музеїв (ICOM) дає таку дефініцію: "музей – це неприбуткова постійно діюча інституція, яка служить суспільству та його розвитку і для цього збирає, зберігає, досліджує, популяризує та експонує матеріальну і нематеріальну спадщину людства, а також об'єкти довкілля, з метою вивчення, навчання та естетичного задоволення". Згідно зі статтею 1 Закону України "Про музеї та музейну справу" поняття музей розглядається як "науково-дослідний та культурно-освітній заклад, створений для вивчення, збереження, використання та популяризації музейних предметів та музейних колекцій з науковою та освітньою метою, залучення громадян до надбань національної і світової культурної спадщини" (*Danyliuk, 2006*).

Ідея скансену-етноферми полягає в тому, щоб утримувати сіру українську худобу в умовах традиційного подвір'я минулих років, зберігаючи перевірені часом способи використання свійської худоби та отримання від неї господарчої користі. Крім того,

обов'язковою і важливою складовою функціонування живого музею є демонстраційна програма, яка включає сценарії відтворення у дії обрядів догляду за тваринами, їх освячення, які вводять відвідувачів скансену до кола історично закріплених вірувань аграрного культу плодючості, що мають свої дуже цікаві особливості в кожному регіоні. Відтворення обрядів, пов'язаних зі свійськими тваринами, наочно показують красу народних звичаїв, підкреслюють гармонійний зв'язок всього порядку буденного або святкового строю життя селян у давні часі та навіть не такі вже давні... Ілюстрацією може слугувати широко відомий приклад музею-садиби на Дніпропетровщині, але на подвір'ї з автентичними будівлями та стайнею поки не розводять сіру худобу. Та все ще попереду... (*Paientko, 2021*).

У сучасному живому музеї відвідувачі хочуть бачити звичайні ужиткові речі українського сільського побуту, які на сьогодні вже стали досить рідкісними артефактами, автентичні будівлі (хата, стайня тощо), отримати нові враження у просторі минулих часів одночасно з теплими враженнями від спілкування з живими красивими тваринами. А введення до програми експозиції скансену новітніх ІТ-технологій, наприклад, шляхом доповненої реальності за циклом презентацій з історії створення сірої української породи (зображення відеоряду трипільського поселення з давньою керамікою, знайденою під час археологічних розкопок та ін.) або відтворений у віртуальному вигляді старовинний обряд початку жнив та обжинки тощо) дозволять вийти за рамки існуючого простору музею у нескінченний потік віртуального світу.

Унікальність розробленої моделі живого музею-скансену полягає в тому, що поряд з автентичними артефактами і архітектурою минулих часів, одночасно експонуються жива красива худоба – телята і корови, запряг волів, вигляд яких майже не відрізняється від того, що був і сто, і тисячу або дві тисячі років тому. Перед очима відвідувачів буде розгорнено картину, що коректно реставрує хід традиційних календарних обрядів, які використовували українські селяни для того, щоб худоба була здоровою та достаток був у хаті та на подвір'ї. Застосування технічного забезпечення доповненої реальності буде дуже доречним для демонстрації старовинних прийомів сільської праці, дозволить надати інформацію для широкого кола зарубіжних туристів.

Заходи з організації діяльності живого музею-етноферми потребують узгодження з планом культурних заходів місцевої територіальної громади, що додасть сталості проекту шляхом перетворення його у соціально-культурну точку росту сільської спільноти для виконання важливої соціальної функції, адже національна культурна спадщина та діючі пам'ятки культури як її складові відіграють важливу роль у розбудові незалежної і самодостатньої Української держави.

Прикладом зваженого ставлення до державного генетичного багатства може слугувати Угорщина, де місцева сіра худоба, яка має близьке споріднене походження з українською визнана належною до категорії "Хунгарікум", тобто названа особливою гордістю

угорського народу, як нерозривно пов'язана з національною культурою і традиціями. Гурти цієї породи розводять у національних заповідниках, де разом проводять відповідну роботу з біологічних досліджень тварин, а також широко використовують потенціал екологічного туристичного бізнесу (Sidashova et al., 2020).

Основна мета і обумовлена нею низка завдань скансену-етноферми полягає у збереженні автентичних будівель, де проживала родина українських селян та утримувалась худоба; створення умов для розведення худоби і вільного доступу до тварин; зборі старовинних предметів догляду за тваринами та експонування їх у дії. Обов'язковою умовою стає вивчення історії створення сірої української породи худоби, яка була основою добробуту українських селян упродовж формування ідентичності українського народу.

Розроблена модель етноферми, представлена схемою 1 (у додатку), передбачає туристичну локацію у структурі соціально-економічної бази сільських територій, де є інші привабливі для сучасних туристів об'єкти з екологічним та/або культурно-історичним навантаженням, а також розведення сірої української худоби традиційним способом з випасом на природних пасовищах, які розташовані на землях громади і не мають значення для інтенсивного аграрного використання пустирі, деградовані агроландшафти). Вбудований за окремим проектом (деталі подано у наших попередніх публікаціях (Sidashova, 2020) технологічний модуль прискореної репродукції молодяку зникаючої породи шляхом методів ембріонації та ембріотрасферу дозволяє вирішити питання швидкого нарощення потрібної кількості поголів'я тварин сірої української породи та розповсюдження їх по підвір'ях фермерських господарств, які працюють на інших ланках сільського екотуризму, а саме: виробництво м'яса і молока з неповторними смаковими якостями, гастрономічний мінібізнес з виготовлення національних страв з продукції, виробленої на цій території тощо (Sidashova et al., 2020).

Соціально-економічна криза останніх років негативно вплинула на стан сільських територій, дрібних фермерських господарств України. Низька соціальна захищеність сільського населення, постійне зменшення кількості робочих місць призвело до депопуляції населених пунктів і деградації ряду площ сільгоспугідь (Bezuhla, 2020; Sidashova et al., 2020). З іншого боку, виявлено підвищення зацікавленості суспільства до традиційних сільських ремесел, історії рідного краю, що стало базовими складовими розвитку агротуризму (відновлення традиційних сільських будівель, відновлення навичок гончарного ремесла, лозоплетення та ін.). На територіях з достатньою кількістю природних пасовищ, куди можуть входити і ділянки природних заказників або агропарків, з'являються екологічні та соціальні передумови для організації різних взаємопов'язаних об'єктів сільського туризму. Адже з матеріалів вітчизняних джерел відомо, що смакові якості продукції, отриманої від тварин сірої української породи, мають дуже високі, навіть унікальні характеристики, які неможливо отримати від

інших порід худоби. Так, за зоотехнічними даними, жирність молока від сірих корів сягала до 5–6 % (корів цієї породи доїли ще у 80-ті роки минулого століття (Muzei-sadyba A. Bondarenka). Давно відомі добрі смакові якості м'яса, неперевершена якість і смак бульйонів з нього, природний запах яких неможливо відтворити ніякими кулінарними способами, бо він обумовлений генетичними особливостями породи. Розведення сірої худоби може дати додатковий потенціал для розвитку гастрономічної туристичної галузі з добре розпізнаним національним колоритом для зарубіжних туристів (Sidashova, 2020).

Зберегти сіру українську худобу в сучасних екологічних умовах її батьківщини цілком реально за наявності скоординованої державної або міждержавної програми зі стабільним фінансуванням, а локації зеленого сільського туризму можуть стати тими осередками розвитку економіки, що буде підтримувати ріст добробуту сільських громад України довгі роки.

Висновки

Таким чином, розроблена організаційно-методологічна модель локації в умовах українського степового села живого музею-етноферми, де основним експонатом, постійно привабливим для сучасного екотуризму, стає жива сіра аборигенна худоба, демонструє свій значний багатогранний потенціал. Саме з урахуванням перспектив подальшого багатовекторного використання продуктивного поголів'я як економічної бази розвитку сільських територій та генетичного фундаменту збереження біологічного різноманіття фауни була вибрана сіра українська порода худоби. Розгорнення на території сільської громади етноферми у вигляді живого музею-скансену виконує основні цілі соціально-культурного розвитку сільських територій та її економічного розвитку загалом – дає точку опору для сталого розвитку громади, демонструє переваги природоошадного агровиробництва та зберігає національне, культурно-історичне надбання попередніх поколінь.

Одночасно в сільській місцевості формуються умови для збільшення кількості робочих місць у сфері екотуризму (туристичний транспорт, мініготелі, гастрономічний туризм тощо) та в галузях, що пов'язані з ним, наприклад, у агросекторі: розведення і вирощування худоби, виробництво кормових культур, культивування екологічної продукції у крафтовому секторі тощо.

Живий музей-етноферма одночасно стає перспективним навчальним майданчиком із дуальних освітніх програм для молоді, особливо привабливим з боку розвитку технічного забезпечення доданої реальності, можливості якої розширюють його значення для туристичної галузі всього світу.

Живий музей функціонує для науковців у вигляді території кроссекторального дослідного стенду для вивчення прояву соціально-економічних та біологічних проблем у потоці часу від минулого, через сучасність до майбутнього.

Відомості про конфлікт інтересів. Автори стверджують про відсутність конфлікту інтересів щодо викладу та результатів досліджень.

References

- Bezuhla, L. S. (2018). Rozvytok ekoturizmu na zasadakh funktsionuvannia pidpriemnytstva. *Ekonomika ta suspilstvo*, 19, 282–286. DOI: 10.32782/2524-0072/2018-19-42 (in Ukrainian).
- Bezuhla, L. S. (2020). Tendentsii rozvytku ekoturystychnoi diialnosti v Dnipropetrovskii oblasti. *Problemy ekonomiky*, 3(45), 94–103. URL: <https://dspace.dsau.dp.ua/bitstream/123456789/3432/1/Стаття%20%281%29.pdf> (in Ukrainian).
- Bildiian, A., & Nejad, M. I. (2015). Innovation in hospitality and tourism industries. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, 6(3), 33–41. DOI: 10.1108/jht-08-2015-0033.
- Danyliuk, A. (2006). Muzei prosto neba abo Skanseny u sviti i v Ukraini. *Kraieznavstvo. Heohrafiia. Turyzm*, 7(444), 20–23 (in Ukrainian).
- Halkiv, L. I., Kylyn, O. V., & Struchok, N. M. (2015). Stan i perspektyvy rozvytku ekolohichnoho turizmu v Ukraini. *Visnyk ONU im. I.I. Mechnykova*, 20(3), 189–193 (in Ukrainian).
- Horbanenko, S. A., Zhuravlov, O. P., & Pashkevych, H. O. (2008). *Sil'ske hospodarstvo Pastyrskoho horodyshcha*, Kyiv: Akadempriodyka, 118–119 (in Ukrainian).
- Karpenko, V. P., Sonko, S. P., Sukhanova, I. P., Dubin, O. M., Vasylenko, O. V., & Pushkaryova, T. M. (2014). Ekolohichni doslidzhennia v Umanskomu natsionalnomu universyteti sadivnytstva: pershi pidsumky i rezultaty. *Visnyk umanskoho natsionalnoho universytetu sadivnytstva*, 2, 64–76. URL: <https://lib.udau.edu.ua/items/9187d947-9956-4e15-9c78-5cc6ec534dcb> (in Ukrainian).
- Kostenko, I., & Khalupa, I. (2021). Sim chudes Trypil'skikh kultury. URL: <https://nspu.com.ua/bez-rubriki/sim-chudes-tripil'skoi-kulturi-kudi-zh-podilisya-tripilci> (in Ukrainian).
- Kyrpan, A. (2008). Skansen – chas zupynyvsia, a zhyttia tryvaie. *Vseukrainskyi zhurnal. Karpaty. Turyzm. Vidpochynok*, 2(26), 11–14 (in Ukrainian).
- Muzei-sadyba A. Bondarenka, Dnipropetrovska obl. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Bg2hZDOJiJI> (in Ukrainian).
- Paientko, T. (2021). Shchob zhylo selo. *AGROTIMES* (in Ukrainian).
- Papp, V. V. (2015). Sil'skyi zelenyi turizm yak prioritetnyi napriam rozvytku sil'skykh terytorii Ukrainy. *Ahrosvit*, 18, 17–22. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/18_2015/4.pdf (in Ukrainian).
- Rassokha, I. (2016). Pro trypil'siv i Ukrainu yak Batkivshchynu koleasa. URL: <https://spadok.org.ua/trypil'sya/pro-trypil'siv-i-ukrainu-yak-batkivshchynu-koleasa> (in Ukrainian).
- Rol chumatstva u rozvytku Ukrainy (2021). URL: <https://etnoxata.com.ua/statti/traditsiji/rol-chumatstva-v-sotsialno-kulturnomu-rozvytku-ukrajini> (in Ukrainian).
- Sardak, S., Dzhyndzhoian, V., & Samoilenko, A. (2016). Global innovations in tourism. *Snnovative Marketing*, 12(3), 1–8. URL: <https://philpapers.org/archive/SARGII.pdf>.
- Savitska, O. P., Savitska, N. V., & Pohrebniak, L. V. (2017). Ekoturizm yak vazhlyva skladova stratehii staloho rozvytku Ukrainy. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, 15, 122–128. URL: <http://global-national.in.ua/archive/15-2017/24.pdf> (in Ukrainian).
- Shumlianska, N. V. (2014). Ekoturizm yak forma doluchennia do pryrodnoi i kulturnoi spadshchyny. *Kul'tura Ukrainy*, 47, 108–115. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/shumlianska.htm (in Ukrainian).
- Sidashova, S. O. (2020). Sira ukrainska khudoba yak vazhlyvyi element rozbudovy natsionalnoho parku «Pryoril'skyi» na Dnipropetrovshchyni. *Naukovo-informatsiinyi visnyk biolohiko-tekhnolohichnoho fakultetu*, 13, 496–501 (in Ukrainian).
- Sidashova, S. O., Stryzhak, D. H., & Rudnik, A. V. (2020). Sira ukrainska poroda velykoi rohatoi khudoby. *Istoriia stanovlennia (chastyna 1). Zaporizhzhia Historial Review*, 2(54), 5–12. DOI: 10.26661/zhv-2020-2-54-42 (in Ukrainian).
- Sidashova, S., Humennyi, O., Popova, I., Stryzhak, T., & Fursa, N. (2020). Sira ukrainska khudoba – henytychnyi i sotsialno-ekonomichnyi resurs rozvytku sil'skoho hospodarstva Ukrainy za umov zminy klimatu. The 1st International scientific and Practical Conference “Animal welfare in conditions of global climate change”, April 21–22, 2020. Dnipro, Ukraine. *DSAEU*, 97–99 (in Ukrainian).
- Stepanov, V. Yu. (2018). Sil'skyi zelenyi turizm v Ukraini: problemy ta perspektyvy. *Rehionalne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia*, 1(53), 1–5. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.22.58 (in Ukrainian).